

Din perspectiva Dicționarului.

de **Sextil Pușcariu.**

În opera înaintașilor noștri adesea ne oprim la niște chestiuni neelucidate încă sau la explicații necomplete ori greșite. O observație nouă ne face să bănuim calea ce duce spre aflarea vecinului adevăr și atunci materialul din care au să se desprindă argumentele și dovezile devine cu mult mai bogat decât cel cunoscut de cercetătorii dinaintea noastră. Eliminând tot ce nu aparține chestiunii, nepreocupați în alte direcții, încetul cu încetul ajungem să vedem clar și just.

Lexicograful nu este în situația avantajoasă a cercetătorului care din multe probleme ce-l interesează își alege una, mărginindu-și câmpul de cercetare și aprofundându-l, fără să-l preocupe chestiuni de alt ordin. Înțeleg pe autorul unui dicționar care nu urmărește numai scopuri practice, ci în opera sa caută să dea pentru fiecare cuvânt o monografie, făcând oarecum biografia acestuia, arătându-i originea, dezvoltările de sens în mod istoric, poziția cuvântului în societatea altor cuvinte asemănătoare ca formă sau înrudite ca înțeles (care adesea îi schimbă forma și îi măresc sau micșorează cuprinsul), extensiunea lui geografică, funcțiunile lui sintactice și stilistice, etc. Adesea un singur cuvânt te silește să atingi chestiuni din toate ramurile gramaticii. Prezentându-ți-se cuvintele în ordine alfabetică nu poți elimina pe cele care nu intră în cadrul preocupărilor tale momentane, ci trebuie să ataci toate problemele ce le întâmpini, așa cum ele se ivesc, cu laturile lor nouă și adesea nebănuite.

E de sine înțeles că nici timpul, nici puterile nu-ți permit să adâncești toate aceste chestiuni, iar cadrele unui Dicționar (care înainte de toate trebuie să economisească pe cât se poate spațiul și nu se pretează la excursiuni teoretice) te silesc să atingi numai, fără să le dezvolti, multe probleme pe care aproape

fiecare cuvânt și le pune. Dar încetul cu încetul, repetându-se mereu unele observări pe care ai ocazia să le faci, însuși începi să înțelegi unele lucruri care la început și se păreau neobicinuite, din observațiile de amănunt se desprinde o convingere, iar în fișele cu însemnări se înmulțesc exemplele pentru stabilirea unor reguli nouă. Scepticismul pentru unele principii de limbă dispăre cu timpul și în fața cazurilor nouă ce se adună în notițele tale, te simți îndemnat să ștergi semnul de întrebare cu care le întovărășeai pe cele dintâiu.

Cât ar fi de frumos dacă, după terminarea unei lucrări mari lexicografice, ai mai avea vremea și energia tinerească ca să prelucrezi în mod sistematic tot materialul de observațiuni pe care l-ai acumulat pe fișe în cursul anilor! Dar, din nenorocire, viața omului e prea scurtă și puterea lui de muncă prea limitată ca să mai poată face și această operă de sinteză.

De aceea cred că nu va fi inutil dacă din timp în timp voi arăta cum se prezintă din perspectiva Dicționarului unele fenomene de limbă. Publicând astfel de observațiuni, vreau să le desgrop din volumele groase ale unei opere pe care nu o citești, ci o consulți numai. De cele mai multe ori nu voi putea da soluțiuni, ci numai indicații și material nou, pe care punându-l în circulație voi deșteptă, sper, în alți cercetători, interesul pentru problema care merită să a fie discutată.

Un lucru aș vrea să accentuez de la început. Multe din observațiile care vor urma au fost făcute probabil și de alții înaintea mea. Mai ales cele ce aparțin lexicografiei propriu zise, acestui capitol al gramaticii, asupra căruia nu avem încă o scriere sintetică fundamentală, deși avem o mulțime de observațiuni de amănunte foarte importante, răspândite în nenumărate scrieri. În privința aceasta să mi se dea voie să-mi însușesc frumoasele cuvinte pe care le găsesc în prefața lui G. von der Gabelentz la scrierea sa *Die Sprachwissenschaft*: „În istoria științei se întâmplă adesea că un cercetător exprimă incidental, fără să-i dea toată importanța cuvenită, o idee mare, pe care o exploatează cu mult mai târziu altul, influențat adesea, în mod inconștient, de predecesorul său. Dar aceșt altul poate să fie tot atât

de bine cel ce a conceput independent ideea aceasta. Nu am pretenția de a fi cetit tot ce au scris înaintașii miei și pretenția aceasta n'o poate avea un om serios în ziua de azi, când literatura specială e atât de vastă. Unele lucruri, pe care le cred originale, pot deci să se găsească și în scrierile altora . . .“

I.

Despre onomatopee în limba română.

1. Problema cuvintelor onomatopoeice a preocupat foarte mult pe cei ce studiau, în vremile mai vechi, limba omenească. Fiindcă în judecarea lor se amestecă o bună doză de apreciere subiectivă — căci nu e greu să găsești, mai ales când ești autosugestionat de rezultatul la care vrei să ajungi, o legătură între combinația de sunete care alcătuește un cuvânt și între înțelesul lui — au crezut unii că în cele mai multe tulpine indoeuropene pot recunoaște onomatopee¹⁾. Prin exagerarea aceasta, întreaga chestiune a fost compromisă și s'a ivit, prin reacțiune, un fel de scepticism față de ea, cu atât mai mult, cu cât în deceniile din urmă, în cercetările neogramaticilor germani, stăpânea direcția *istorică și exactă*. Cuvintele onomatopoeice aparținând mai mult graiului familiar și popular, în scrierile literare le întâlnim mai rar, cu atât mai rar, cu cât o literatură se depărtează mai mult de popor și devine mai artistică. Deci, ele neputând fi urmărite istoricește în textele vechi, nu interesau în deosebi pe cercetători, cărora le plăcea să argumenteze pe baza unor date exacte, cu norme obiective și ocoleau tot ce putea fi interpretat, în mod subiectiv, în mai multe feluri. În sfârșit, în epoca credinței în legi fonetice, aceste cuvinte, care arată variante, în aparență cel puțin, absolut nemotivate din punct de vedere fonologic, cu schimbări de sunete cu totul neașteptate, nu interesau pe cei preocupați să legeze cât mai precis transformările unei limbi.

În timpul din urmă se observă, mai ales la lingviștii mai tineri și la maeștrii lor, un interes din ce în ce mai viu pentru

1) *Părerile acestea rezumate la Wundt, Völkerpsychologie II Die Sprache, Leipzig, 1904, pag. 619 ș. u.*

chestiunile care ating mai mult partea filosofică decât cea istorică în cercetările lingvistice. Ei dau mai multă importanță extensiunii în spațiu decât în timp, înțelesului decât formei, comparației cu alte cuvinte decât a cuvântului cu sine însuși în diferite faze, iar fenomenele nouă, care se petrec în nemijlocita lor apropiere și pot fi observate direct, îi interesează cu deosebire.

Astfel, ca să rămânem pe terenul limbilor romanice, Schuchardt, acest premergător al generației nouă, de mult a atras atențiunea asupra cuvintelor onomatopoeice, căutând să stabilească principii și revenind în repetite rânduri asupra lor (cfr. mai ales studiile sale publicate în *Zeitschrift für romanische Philologie* XV, 119 ș. u. și XXI, 201—205). Într'un articol publicat în *Germanisch-romanische Monatsschrift* I, 636 ș. u. Meyer-Lübke relevă importanța acestei chestiuni și stabilește o origine onomatopoeică pentru cuvintele românești *tont*, *a se pișa* (în *Einführung* § 75 și pentru *corlă*). În monumentalul său *Dicționar al limbilor romanice* a dat o deosebită atenție tulpinelor onomatopoeice și termenii „Schallwort“, „Lallwort“, „Kinderwort“, etc. se întâlnesc foarte adesea. O elevă a lui, A. Sperber, într'un articol care face parte din vol. II al omagiului dedicat maestrului, arată o seamă de cuvinte de natură onomatopoeică din limbile romanice, care însemnează „copil“ și care la origine sânt numiri de păsări. Intre acestea numără și pe franțuzescul *petit*, despre care s'a scris atât de mult, fără să i se fi putut stabili originea. Fără îndoială că acest cuvânt e înrudit de aproape — dificultățile fonetice sânt numai aparente — cu verbul nostru *a se pitit* „a se face mic (ascunzându-se)“, și cu derivatul *a se pitula* (cu metateză, *tupila*), care reappare în numirea păsării *pitulice*. O interesantă lucrare, bogată mai ales în material, a dat și Lazare Sainéan în scrierea sa *La création métaphorique en français et en roman* Halle a. S., Niemeyer, 1907.

În cele următoare voi încercă să dau o contribuție la studiul onomatopeelor românești. Nu mă voi ocupa cu partea filosofică a chestiunii, care caută să stabilească rolul onomatopeei ca factor creator al limbii primitive omenești (Urschöpfung).

Cel ce se interesează mai de aproape de această chestiune va consulta *Principiile* lui Paul (ed. 3, cap. IX,) și cu deosebire pe Wundt, *Völkerpsychologie*, I. Bd.,² I. Teil (Leipzig, 1904), p. 307 ș. u., unde e indicată și o bibliografie bogată, iar dintre scrierile mai nouă: Hermann Hilmer, *Schallnachmung, Wort-schöpfung und Bedeutungswandel*, Halle, Niemeyer, 1914, (cu bibliografie, cf. cu deosebire pag. 160).

Scopul mieu este să relev, pe baza câtorva exemple scoase din limba română, câteva trăsături comune celor mai multe onomatopee, să stabilesc câteva principii și să arăt care este rolul lor în îmbogățirea tezaurului nostru lexical. Mi se pare că momentan acest lucru trebuie făcut. Când se vor fi stabilit principii și se vor fi aflat reguli generale pe care le urmează onomatopeele în diferite limbi, va fi dat și substratul spre a trece apoi la studii comparative și a încerca aflarea principiilor generale pentru acest soi de cuvinte.

2. Deoarece e bine ca, tratând o chestiune dintr'un anumit punct de vedere, să o îngrădești de la început, stabilindu-i granițele, voi urmări și eu această metodă de descojire a sâmburelui chestiunii, eliminând din capul locului tot ce nu-i aparține și scoțând în relief miezul care ne preocupă.

Acesta va fi format în cazul nostru de adevăratele onomatopee, adică de cuvintele imitative (germ. *Schallwörter*, franțuzește *mots expressifs*, după numirea dată de M. Grammont) Nu ne vor interesa decât incidental așa numitele sunete reflexe (Steinthal-Paul) sau, mai bine zis, interjecțiile primare (Wundt), adică strigătele de durere, mirare, bucurie, etc. precum: *ah, of, uf, aoleu, valeu!* etc., care pot fi considerate ca un rest al interjecțiilor cu mult mai variate ale omului primitiv. Omul modern, având la dispoziție, în limba sa, un număr nemăsurat mai mare de cuvinte și fiind obicinuit să se stăpânească, a redus numărul acestor interjecții în mod considerabil. Să ne fie îngăduit să facem, în treacăt, o singură constatare cu privire la ele. Nu numai numărul lor a scăzut cu timpul, ci și întrebuințarea lor a devenit mai precisă. Tendința de a stabili pentru fiecare cuvânt un înțeles propriu și, învers, de a avea pentru

fiecare noțiune, pe cât este cu putință, o expresie neechivocă, a făcut ca și aceste interjecțiuni primare (odinioară foarte variate și întrebuițate fără premeditare) să se supună unui sistem lexicografic, precizându-se și cu privire la ele, ca la oricare alt cuvânt al limbii, o întrebuițare neechivocă. Astăzi, Românul care depune o sarcină din spinare, va exclamă, ca semn de ușurare, *uf!* și nu *valeu!*, cel ce simte o durere sau un regret, *ah!* iar nu *uf!* De aceea, aceste interjecții pot fi clasificate astăzi de lexicograf după aceleași norme, după care se stabilesc înțelesurile oricărui alt cuvânt al limbii și de aceea ele pot primi funcțiuni sintactice pe care nu le aveau la început.

Granița între aceste interjecții primare și cuvintele imitative nu este totdeauna ușor de stabilit, deoarece exclamația care involuntar ne vine pe buze poate fi în același timp și o imitare a unui sunet auzit. Astfel când un copil cade, exclamația părinților poate fi *poc!* sau *buf!* prin care se imită sunetul produs de lovirea copilului.

Tot între interjecțiile primare trebuie socotite și acele cuvinte prin care, mai ales copiii, dau expresie sentimentelor lor de satisfacție când altul a pățit ceva, precum sânt *sâc!* *bâc!* *bâz!* etc. De cele mai multe ori ele sânt întovărășite de un gest tradițional: la *sâc!* și *bâc!* se bate în pumni, la *bâz!* se freacă degetele arătătoare unul de altul, etc.

Am relevat anume aceste interjecții, pentru-că une-ori e iarăși greu a stabili o graniță între ele și între adevăratele cuvinte imitative. Bunăoară *bâz* e, precum vom vedea, și cuvânt imitativ. Există o legătură între unul și altul? E oare același cuvânt întrebuițat în altă funcțiune? Iată întrebări la care, în stadiul actual al cercetărilor, cu greu se va găsi un răspuns.

↳ Tot astfel nu sânt imitative cuvintele cu care chemăm sau alungăm animalele*, precum *cuțu* (pentru câni), *ciuș* (pentru măgar, întocmai ca la Neogreci), *piri-piri* (pentru găini) *piță-piță* (pentru capre) etc., decât doar când le contrafacem strigătul (germ. „Lockrufe“).

*) *Dr. V. Bogrea îmi comunică că „cele mai multe din strigătele de acest soi sunt înseși numele animalelor respective la popoare vecine. Astfel:*

liba pentru chemarea găștelor (Marian, Ornitologia II, 375) e ung. liba „gâscă“

Vom elimina din cadrul preocupărilor noastre momentane și **cuvintele din graiul copiilor** (germ. *Lallwörter, Kinderwörter*). E știuț că în fiecare limbă se nasc cuvinte nouă din gânguritul copiilor. Astăzi mai știm că aceste silabe (totdeauna simple,

tiugu-tiugu-tiugu pentru chematul găinilor (Șezătoarea III, 90) e ung. *tyúk* „găină”, rom. dial. *tiucă* „găină” (*ibid* V, 162)

uți-uti pentru chemarea rațelor e slav. *uti* „rață” (rus. *utka*, *idem*)

cuțu-cuțu pentru chemarea cânilor e de fapt vocativul unui **cuțu „câne”**, cf. friul. **cuzzo** „canile”, precum

țâbă, interjecție pentru gonit câinii e ung. **csiba**, sâs. **tsiba** „câne ciobănesc”

ciuș-ciuș interjecție pentru gonit măgarul (Arhiva d. Iași XXIII, 292, cf. Șezătoarea XIII, 50: **ciuș-ciuș**, măgaruș, un joc de copii) e identic cu **ciuciu**, nume de măgar, cf. ital. dial. **ciuccio ciuco** „asino giovine”, sârb. **čuše** „junger Esel”, megl. **ciuș** „în cârcă” (Papahagi, Megleno-Români II, 68)

țâgă-țâgă-țâgălie, interjecție pentru chemat caprele (rev. Ion Creangă IX, 195) nu poate fi despărțit de radicalul **Zieg** din germ. **Ziege** „capră”; în **țâgălie** (cf. diminut. germ. **Ziegeli = Zieglein**) avem a face, probabil, cu amestecul lui **țăcălie** „barbiche”: aluzie la barba țapulului (țarc. **tekë caquali** „barbe de bouc” Meynard I, 48!), — același care stă la baza poreclelor binecunoscute pentru Greci și Evrei: **cațanon** (grec. **κάτσων** „capră”, cf. numele de familie **Cațichi = κατσίκι** „căpriță” și **hep-hep!** și **he-pe-pe!** (rev. Ion Creangă VIII, 273), cf. germ. **hep** „Lockruf für Ziegen”, **Hepe** „Bocksbart”

bigi-bigi-bigi interjecție de chemat mânji (jud. Dâmbovița, com. de T. Pamfile), nu poate fi separat de **bigioc**, **bigioacă** „mânz, mânză” (*ibid.*), interpretat de Dicț. Acad. ca **bijoagă**, **bișog** „haridelle, rosse”, **ghijoagă**, **ghijog** (Mold. Bucov.)“

Dl. N. Drăganu îmi comunică:

„Cuvântul **bociu**, dat de Dicț. Acad. după Pompliu, întrebuițat în Btharia, ca „interjecție cu care se chiamă viței” și ca „numele oricărui vițel, până nu i se dă un nume propriu”, în acest din urmă înțeles, cu diminutivul **bociuț**, este cuvântul săsesc **Botsch** „vițel” (v. V. Lumtzer și I. Melich, *Deutsche Ortsnamen und Lehnwörter des ungarischen Sprachschatzes*, Innsbruck, 1900 p. 70), pătruns la Unguri sub forma **bocs** (*ibid.*). Noi l-am luat parte de la Sași, bunăoară prin părțile Năsăudului, unde l-am auzit întrebuițat de Români, parte prin intermediare ungurească, bunăoară în Biharia.

Cuvântul **piran** din următoarele versuri spuse de copii:

Merge, merge mătra'n târg.

Cumătra,

Să cumpere o găscuță

Cumătra,

Gâsca face gâ-ga-ga,

Rața face rîgu-rîgu,

Cocoș face cucurigu,

Curca face pîrân-pîrân (și piram)

Cumătra,

se derivă din rus. **piran** „curcan”:

constând dintr'o consonantă și dintr'o vocală) repetate, nu au, în mintea copilului, un înțeles, ci primesc unsens numai prin interpretarea ce le-o dau cei din jurul lui. Când copilul spune *ma ma*, face un simplu exercițiu de a vorbi, începe să-și exerciteze organele vorbirii pentru funcțiunea lor viitoare. Numai prin faptul că mumă-sa dorește a comunica cu odrasla sa, prin faptul că de obicei ea e mai mult în jurul copilului și deci aude mai întâiu aceste silabe articulate, prin faptul că interpretează și gestul mânilor ca o chemare, numai acestui concurs de accidente, fără legătură între ele, se datorește rezultatul că din *ma ma* copilului se naște cuvântul *mamă*, care apoi se clasează de sine în aceeași categorie cu *frate* și *soră*, vechi cuvinte ale limbii!). Deci aceste cuvinte nu sânt imitative la origine, ci devin imitative prin împrumutare. Wundt le-a numit foarte nimerit vorbe ale **limbei-ecou** (*Echosprache*) între copii și părinți; căci, la rândul lor, copiii învață de la părinți a da un înțeles gânguriturii lor de odinioară.

Tot în legătură cu limba copiilor stau diferitele interjecții, precum *baubau*, *bâja*, *bibi* etc. Ele sânt de obicei exclamații prin care căutăm să speriem sau să avertizăm pe copii: prin *baubau* se sperie copiii, prin *bâja* îi facem atenți asupra focului, etc.

Și în cazurile acestea e greu a stabili une-ori granița între cuvintele din graiul copilăresc și între cuvintele imitative. Astfel *bau-bau* poate să fie la origine o onomatopée prin care se redă lătratul cânelui.

În sfârșit, e bine să se facă distincție între cuvintele onomatopoeice care poartă timbrul **creării imediate** și între cele ce nu mai au această înfățișare, devenind cuvinte ca oricare altele. Pentru noi, Românii, cuvântul *mamă* — pentru ca să rămânem numai la materialul despre care a fost vorba până aci — e un cuvânt moștenit din latinește, întocmai ca *frate* și *soră*. Vorbind despre astfel de vorbe, le putem atribui cel mult o *origine onomatopoeică*. Tot astfel verbul *băuna* continuarea lui *baubulare*, *anina* a lui **anninnare*, fără să ne mai gândim la *bau-bau* al cânelui sau la *ninna-ninna* (*nani*) cu

1) Cf. G v. der Gabelenz, *Die Sprachwissenschaft* p. 65-66.

care se leagă copiii. Atențiunea noastră se va îndrepta în mod exclusiv asupra onomatopeelor care au păstrat încă toate semnele caracteristice ale creării imediate.

Firește, că în privința aceasta, e foarte greu a arăta ce e românesc și ce strein în limba noastră, căci la o mare parte a cuvintelor imitative găsim corespondente și aiurea. Astfel cu *babaua* românească se aseamănă în mod surprinzător ital. *far bau bau* «a speria eopiii, în Italia de nord *babao* a speria copiii», în Genua *babau*, în Sicilia *babbau*, în Piemont *baboya*, în Bergamo și Friaul *babó*, în Provența *babao*, toate cu înțelesul de «gogoriță», în Lombardia *bau* «drac». Dar în același timp găsim și la Ruși *babá* (cfr. la Cehi *bobák*), la Nemți *Wauwau*, la Neo-greci *μπάμπουλας*, cu același înțeles, ca în românește¹⁾. De unde l-au luat Românii? Aparține tezaurului de cuvinte moștenite? L-au împrumutat de la popoarele împrejurătoare? L-au format ei, urmând aceleași condiții de creare imediată, ca celelalte limbi?

În stadiul actual al științei este imposibil a da un răspuns pozitiv tuturor acestor întrebări și mi se pare greșit a aplica cuvintelor care au caracterul creării imediate aceleași criterii pe care etimologul le întrebunțează la celelalte cuvinte ale limbii. A cerceta dacă *ah!* ori *baubau* e de origine latină sau streină îmi pare o muncă zadarnică. Oricine observă răspândirea acestor cuvinte, va constata că zonele lor de extensiune nu se acoper cu granițele etnice și cele de înrudiri de limbă. De aceea în *Dicționarul Academiei*, de câte ori am putut găsi forme apropiate la alte popoare, le-am indicat, fără să încerc a stabili filiațiunea exactă, cf. *bâlbâi*, *bufni*, *buhă*, *hăpăi*, etc.

Nu trebuie să uităm mai ales un lucru. Condițiile care au creat astfel de cuvinte la strămoșii nostri există mai departe, încât ele pot fi create din nou de noi. Astfel din gânguritul copiilor s'a născut combinația *ba-ba*, pe care Romații au interpretat-o ca „tată” (cf. Meyer-Lübke, *Rom. Wb.* sup. **Babbus*) și tot astfel — de sigur independent — Turcii. Slavii au dat aceluiași cuvânt copilăresc înțelesul de „bunică, moașă, femeie

¹⁾ Cf. *Dicționarul Academiei s. v.*, Meyer-Lübke, *Rom. Wb.* No. 999.

bătrână“. Cuvântul latin s'a pierdut la noi, am primit însă, prin împrumut, de la Turci pe *baba* (în *Baba Novac*, *babaie*, *babacă*, *babalâc*) și de la Slavi pe *babã* „femeie bătrână“. Alături de aceste sensuri, cuvântul *babã* are la noi, în unele regiuni, înțelesul de „mamă“ iar în altele întâlnim o formă *babu* „frate mai mare, nene“. Aceste înțelesuri cu greu pot fi explicate din cel de „femeie bătrână“ (slav) sau de „tată“ (turcesc), ci probabil avem de a face cu vorbe nouă, născute din gânguritul copiilor, pe teren românesc.

3. Cât privește cuvintele imitative propriu zise, sântem nevoiți să restrângem câmpul cercetărilor noastre și cu privire la ele, considerând numai pe cele ce redau prin sunete o **impresie acustică**. Cele care redau prin sunete o **impresie vizuală** sânt cu mult mai greu de explicat și mărturisesc că dacă le eliminez deocamdată, o fac pentru că am un oarecare scepticism, nu față de existența lor, care nu se poate tăgădui, ci față de roadele ce le-ar putea da studiul lor.

De multe ori aceste onomatopee, care simbolizează prin sunete o mișcare, se nasc din cele care imită un sunet. Astfel dacă *a bâjbâi* se întrebuițează astăzi mai ales cu înțelesul de „a umbla repede încoace și încolo, mulți de-odată“, e sigur că acest înțeles este secundar, iar cel original este „a face bâjbâi“; mulțimea a produs mai întâi impresie prin sunetul nelămurit produs de mișcarea ei și numai în al doilea rând prin mișcarea înșasi.

Un exemplu instructiv cum o impresie acustică se poate preface într'o impresie vizuală ni-l dă cuvântul *a gâlgâi*. Acesta înseamnă „a face gâl-gâl“ și se întrebuițează despre sunetul produs de lichide când curg în cantitate mare printr'o deschizătură mică, cu deosebire despre sângele care țâșnește în zvâcnituri dintr'o arteră deschisă, despre valurile unui izvor abundent, despre băuturile vărsate repede pe gât, etc. Forma în care se prezintă ochiului valurile de sânge ce gâlgâie dintr'o rană sau valurile apei ce gâlgâie din izvor, fiind asemănătoare cu a fumului ce iese dintr'o locomotivă, s'a putut spune, prin analogie, și: fumul gâlgâie din ogeag, fără ca acest fum să producă cel mai mic sunet.

4. Dar nici cu aceste onomatopee, care simbolizează prin sunete o mișcare, nu s'a sfârșit șirul cuvintelor create imediat într'o limbă. Există mai ales o clasă de cuvinte care au toate caracteristicile vorbelor plăsmuite în mod simbolic și care de obicei nu au un sens precis, ci exprimă în mod vag toate obiectele care se prezintă ochilor supt o anumită formă. Astfel e în limba română tipul reprezentat prin cuvântul *folomoc*, cu înțelesul vag de „ceva cu formă rotundă și moale la pipăit“, care în *Dicționarul Academiei* este definit în modul următor: „formațiune spontană cu înțelesul vag de „gomoloz, mototol, ghemuit,“ în special, materii moi (lână, cârpe etc.) strânse mototol, formând ca un ghem“. Acest cuvânt are o mulțime de variante: *fălmătuc* „făcut ghem“, *folmotoc* „lucru strâns ca un ghem“, *fofoloc*, *fofolog*, *fofotoc*, *foștomoc* „șomoiaș, sucitură de paie“, *foșmotoc* „mototol“, *foșmotoacă* „ghem“, *floștomoc*, cf. și *homăltoc*, *șomoltoc*, etc.

E posibil ca la baza acestor forme să stea tulpina vreunui cuvânt obicnuit al limbei, precum în *ghemotoc avem pe ghem*, în *mototol (motocol, motocel)* pe slavul *mot* „jurubiță“ (Tiktin, *Dicț. rom.-germ*).

Aceste cuvinte expresive, care nu imită sunete auzite, ci simbolizează mișcări și forme, se nasc, pe cât se pare, după anumite legi, din combinații de sunete care se găsesc în cuvintele existente ale limbii, și care au un sens apropiat. Astfel, în Bucovina, pentru a exprima ninsoarea lină, cu fulgi mari și deși, pe care o admirăm cu deosebire în întâiele zile de iarnă, se întrebuițează verbul *a fufulă*. Acesta este de sigur un cuvânt onomatopoetic, născut din reduplicarea grupei de sunete *fu-*. Nu este oare cu puțință ca acest *fu-* să fie extras din însuși cuvântul *fulg*? Fără să cutez a afirma acest lucru, totuși am impresia că o cercetare amănunțită în direcția aceasta ar scoate la iveală și alte cazuri analoge.

5. Trecând acum la cuvintele imitative propriu zise, vom începe cu câteva observații de ordin fonetic.

E aproape de prisos a spune că organele noastre vocale **nu sânt în stare a reproduce exact** decât foarte puține su-

nete din natură. De aceea și cuvintele imitative nu vor fi o reproducere fidelă a acestora, ci vor prezenta o asemănare numai relativă cu ele, uneori mai mare, alteori mai mică. De cele mai multe ori ne mulțumim să reproducem din complexul de sunete ce-l auzim numai nota dominantă, pe care o exprimăm de obicei prin consoanțe.

Partea subiectivă în aceste reproduceri consistă, mai mult decât în felul cum redăm sunetele auzite în jurul nostru prin sunetele organului nostru vocal, în felul cum le percepem cu organul nostru auditiv. Știm că în privința aceasta există adesea deosebiri foarte mari la diferite popoare. Spre a nu cita decât un caz tipic, relevat adesea, pentru noi cocoșul cântă cucurigu, pentru Germani el face kikeriki! Dar deoarece în privința aceasta conventionalismul joacă un rol important, putem trece ușor peste aceste deosebiri odată ce te-ai obișnuit să auzi în cântecul cocoșului cucurigu, îți pare că'ntr'adevăr el cântă așa.

Mai importantă e constatarea, că **scrisoarea** obișnuită dispune de mijloace cât se poate de imperfecte spre a reproduce sunetele pe care le putem imita. Noi, care cunoaștem onomatopeele din limba vorbită, le vom ceti, în scrierile românești, de cele mai multe ori, bine, dar un strein va da greș în cele mai multe cazuri. Astfel, de câte ori nu găsim în cărți exclamația hâm! pe care dacă am ceti-o așa cum e scrisă, ar ieși cu totul altceva decât ceea ce a intenționat scriitorul, adică un *m* pronunțat cu coardele vocale deschise în poziția lui *h*. Sau să luăm următorul exemplu din Delavrancea (*Paraziții*, 164): „Strângi tu, băiete, strângi [banii], și într'o zi — fiut, fiut, p'aci le e drumu', și iai de unde nu-s!” O exclamație care să conștie din sunetele *f-i-u-t* nu există în limba română și ceea ce a voit să redea Delavrancea prin ele nu e altceva decât o simplă fluierătură scurtă, prin care Românul obișnuiește să exprime dispariția grabnică a cuiva (însoțind-o de obicei cu un gest făcut cu palma în vânt).

Sau să luăm bunăoară exclamația bâr (*br*, *brrr*). Ceea ce în literatura noastră apare astfel scris, se reduce la diferite interjecții din limba vorbită, care nu se deosebesc numai după

înțelesul lor, ci și după felul lor de a fi pronunțate Și anume (după *Dicționarul Academiei*)

1° Exclamație reflexă (interjecție primară, a omului când simte desgust sau greață (de o mâncare) Borșul mi-a înăcrit stomahul, mămăliga mi s'a prins în gât și curechiul cel cu rață (oțărindu-se) *brrrrrr*! de-aș avea un pic de colonie, să-mi mai dreg mirosul!" (Alecsandri, Teatru, 1007)

2° Exclamație reflexă (interjecție primară) a celui cuprins de frig „*Brrr* , da frig îi! da frig îi *Brrrr* , , parcă-mi curg sloiuri de gheață pe spinare" (Alecsandri, Teatru 1006), *Br*! că frig e! (Pamfile, Jocuri, II, glosar) [Variante „*Bruch*! mi-i frig! (Eminescu, Nuvele, 43) „Frig îi *brrr*! par'că-i o ghețarie!" (Alecsandri, Teatru, 645]

În amândouă aceste cazuri, toate formele citate (*br* — cu unu sau mai mulți *r* —, *bâr*, *bruh*) sânt o încercare neizbită de a reda un sunet, pentru care nu avem o literă în alfabetul nostru un *r* lung și fonic, bilabial. Nu avem deci a face cu o combinație de sunete, precum ar rezulta din imaginea scrisă a cuvântului, ci cu un singur sunet care se naște prin vibrarea buzelor noastre, cu care articulăm un fel de *r* lată ce cetim la Jespersen (*Lehrbuch der Phonetik*, Leipzig u Berlin, 1904, pag 15) despre acest sunet „Die Lippen können zum „Schnurren“, Zittern oder Vibrieren (englisch trill) gebracht werden, indem man sie straff zieht und einander nahert, worauf ein starker Atmungsstrom sie einen Augenblick auseinander und auswärts treibt, bis die Elastizität der Lippen den Druck der Luft überwindet und diese ein wenig zurücktreibt; dieselbe Bewegung hin und her wird rhythmisch mehr oder weniger male wiederholt Als Interjektion kommt [dieser Laut] nicht selten als Ausdruck desjenigen Unbehagens vor, das sowohl durch Wärme (in der Regel in schwächerer Form), als durch Kalte (in kraftigerer Form) hervorgerufen wird, und es kann auch als Zeichen des Abscheues und der Verachtung benutzt werden, in diesen Fällen ist der Laut stimmlos¹⁾ Die grosste

1) *La noi e fonic*

Rolle spielt der Laut jedoch, bei uns wenigstens, als Ruf an die Pferde, um diesen Halt zu gebieten“. Și la noi există exclamația aceasta — însă afonică — întrebuințată de vizitii spre a-și îndemna caii și am găsit-o și la Istoromâni (sub forma — scrisă — *prrughi*).

II. Pe lângă exclamările aceste există o interjecție, care constă într'adevăr din combinația sunetelor *b* și *r* (acesta lung), spre a imita sunetul tobei (de obicei *drrr*): „Face iute o darabană... și începe a o bate ca de războiu: *brr...* *brr...*“ (Creangă, Povești, 310).

III. În sfârșit avem și combinația *b.ă.r* în strigătul ciobanului român cu care cheamă, îndeamnă, mână sau alungă oile: „*Bâr, oiță, bâr!*“ [Variante: *bârrea!* *bârco-bâr!* cfr. *t â r, h â r*].

Probabil, la început, și această exclamație a fost un *r* bilabial, ca și interjecția cu care se îndeamnă caii, despre care a fost vorba mai sus, și numai mai târziu, după ce a devenit un cuvânt uzual în limbă, a primit forma de astăzi.

6. Putem observa anume o tendință în limba română de a înlocui sunetele și combinațiile de sunete neobicinuite, chiar când Românul le poate exprima, prin altele, care sânt uzuale. Astfel bunăoară combinația *bz* (cu *z* lung) o poate pronunța ușor orice Român, și de fapt, când voim să imităm sunetul produs de albina zburătoare, spunem: *auzi-o cum face bzz!* Indată ce însă nu mai imităm sunetul produs de albină în mod interjecțional ca „tulpină pură“, ci vrem să formăm un cuvânt supus flexiunii, nu vom mai spune: „albina *bzzâe*, *bzzâit* de albine, ci: „albina *bâzâe*, *bâzâit* de albine“. Ce s'a întâmplat? Același fenomen, care din pronumele conjuncte *mi ț(i)*, când nu se puteau lega enclitic sau proclitic de vocala cuvântului precedent sau următor, a făcut pe *îmi*, *îți*: din *el mi dă*, deși propoziția aceasta o poate exprima orice Român — și incidental o și exprima — sau din *acel mpărat s'a născut el î(m)i dă*, *acel împărat*.¹⁾

Acest â care în majoritatea onomatopeelor românești apare în grupele de consonante prim care se imită sunete

1) Cf. în urmă Fr. Schürr în *Mitteilungen des rumanischen Instituts, an der Universität Wien* p. 55.

din natură nu este deci propriu zis ceea ce gramaticii indică numeau *svarabhacti*, ci este sunetul prin care Românul înlocuește sonicitatea unei consonante. Când copiii în școlile noastre elementare învață consonantele și trebuie să le rotească singure, deci să formeze cu ele silabe, ei le pronunță *bâ, câ, dâ, fâ* etc. Tot astfel, împrumutând de la Slavi cuvinte ca *drž, mršav*, noi am înlocuit pe *r* silabic prin *âr* (*dârž, mâršav*), pe care eram obicinuți să-l rostim și care, ca impresie acustică, este foarte apropiat de *r*.)

De aceea tot acest *â* este în mod firesc sunetul pe care îl alegem când la o onomatopee constătătoare dintr'un singur sunet repetat — nu lung — voim să producem **impresia unei silabe nouă**. Astfel sunetul produs de gâscan ne face impresia unui *s* repetat („Aude *sss!*... *sss!*... *sss!* un zgomot cum face găscă când e cloșcă. *Șezătoarea V.* 132) și aceeași impresie ne-o face sunetul produs de lăcuste sau de nisipul ce cade pe o sticlă. De aceea verbul corespunzător va fi *a sâsâi*: *Sâsâe* găscanii când trece trăsura (Brătescu-Voinești, *În lumea dreptății* 87) Lăcustele... prin iarbă *sâsâind* pe întrecute (M. Florian, *Sămănătorul* II 107) Pe geamuri *sâsâe* ploaie de nisip (G. Valsan, *Conv. lit.* XLII 145). De asemenea, un *ț* repetat ne apare în onomatopeea *a fâțâi*: li *fâțâe* inima de frică (*Șezătoarea IV* 196) Băbăreasa... își strânge buzele și scoate un fel *de fâțâit* (ib. IV 34.²)

Une-ori însă în sunetele pe care le imităm distingem de la început și vocale. Astfel zbieratul oii constă, pentru cele mai multe pöpoare, din sunetele *b e*: grec. βη, germ *bäh*, slav *be-kati*, etc. Latinii îl redau prin *bee*. Prin redublarea vocalei ei voiau

1) *Un German care învață românește și de mult timp își dedea cea mai mare osteneală — în zadar — de a pronunța pe â, veni într'o zi fericit la mine. „Ascultă” îmi zise, și pronunță: Cmpulung, în loc de Câmpulung. Într'adevăr, din punct de vedere acustic — nu și fiziologic — pronunțarea aceasta, fără vocală între c și mp eră cea mai apropiată pe care a putut'o ajunge. De sigur că, invers, dacă am împrumutâ noi, din vreo limbă străină un cuvânt cmpu l-am pronunța câmpu, precum foarte mulți Români își închipue că au „accent” franțuzesc sau nemțesc când redau prin â vocalele reduse și murmurate ale acestor limbi, pronunțând lă per (le përe) sau raitän (reiten), etc.*

2) În regiunile în care *ț* se pronunță muat, în loc de â apare, i: Nu grămujeau nici țif (Reteganul, Pov. ardelen. I, 42--23). Dacă în vreun stup țifie măca... (Marian, Insectele 162).

să exprime de sigur că acest *be* e polisilab, precum și în românește îl găsim scris de obicei *beee*, *behehe beahehe*. Transcrise foneticeste, interjecțiile acestea sânt *be'e'e* sau *be'e'e*. Avem dar a face cu un *b* urmat de un *e* deschis, lung și tremurat. Spre a redă tremuratul, care face impresia unor silabe repetate, noi întrerupem rostirea lui, fie închizând coardele (deci întrebuițând spiritul lin, cf. Jespersen, *op. cit.* § 76 ș. u.) sau deschizându-le mai tare (deci întrebuițând „spiritul aspru“, cf. id. *ib.* § 88 ș. u.¹⁾

7. Intre exemplele pe care le-am citat pentru exclamația omului cuprins de frig, pe lângă forma *b(ă)r*; am mai dat varianta *bruh*, care vrea să redea același *r* bilabial (cu mai puține oscilațiuni și cu buzele ascuțite înainte), și varianta *brt!*

Aceasta din urmă merită o atenție deosebită, căci adăogarea unui *t* la aceste tulpini onomatopoetice este un fenomen pe care îl întâlnim adesea și care nu poate fi neînsemnător.

Când sântem în teatru și în mijlocul reprezentării se produce un zgomot turburător, putem auzi un *pss!* general și prelung. Când însă nu se iscă o astfel de turburare a reprezentației, ci îndărătul nostru șoptesc doi inși, atunci ne întoarcem indignați cu un *pst!* scurt dar apăsat. Tot cu această exclamare atragem atențiunea unuia, care merge, pe stradă, înaintea noastră.

Deosebirea între *pss* și *pst* este deci lungimea duratei lor, motivată perfect și din punct de vedere fonetic: după *p* urmează o consonantă continuă pe care pot s'o țin cât timp voesc: *pssss...* Dacă doresc ca exclamația mea să fie scurtă, n'as avea decât să pronunț un *s* scurt: *ps*. Impresia acustică în cazul acesta e într'adevăr scurtă, dar îi lipsște sfârșitul net și tranșant. De aceea în loc să întrerup sunetul *s* prin depărtarea limbei de alveolă, deschizând strâmtoarea necesară pentru articularea sunetului *s*, îl întrerup în mod cu mult mai eficace, dacă închid mai întâiu această strâmtoare cu totu!, ridicând limba și lipind-o de alveolă. Astfel după *s* se naște dentala homorgană, de durată momentană: *t*. ~~De~~ fapt, *pst* e mai scurt — sau cel puțin face impresia acustică de a fi mai scurt — de cât *ps*, cu un *s* oricât de puțin ținut.

1) În sfârșit avem și formele *meee* și *mehehe*, care prin *m* încercă să redea timbrul nazal al zbierăturii oii.

Dacă examinăm exemplele cele două din Alecsandri, citate mai sus, vedem că prin *brrr* poetul a vrut să exprime senzația continuă de frig, iar prin *brto* senzație de frig mai scurtă „un singur fior de frig ce-l trece pe cineva“, precum definește *Dicționarul Academiei*.

Asemenea exemple se găsesc multe în limba română. Chiar și *fiut*, citat din Delavrancea, însemnează o fluerătură scurtă (limba, alipindu-se repede de dosul dinților, întrerupe brusc ieșirea aerului printre buze) și explică pentru ce, mai ales în derivate, apare la aceste onomatopee un *t* neexplicabil de altfel: *buf* — *buftui*, *fost* („imită un sunet asemănător cu foșnetul de frunze“ Pasculescu, *Lit. pop. glosar ș/t* (Goroveiu, *Cimilituri* 162). Tot astfel francezul *chut* cred că e un *ș* (pronunțat cu buzele rotunjite tare ceea ce exp ca pe *ü*) cu adaosul acestui *t*, prin care se curma în mod brusc și terjecția; cred că și exclamația franceză *zut!* are un *as* de *t*. Este posibil ca și *aht* (substantiv), aături de *ah* care se așeșt în toate limbile balcanice, să cuprindă de asemenea un *a* de *t* și tot așa să se explice *t* în *ofa* alături de *exclamații of*.

Când consonanta *p* apare în loc de *t* apare sunetul *t*, transcris *t* sau *chi*: *bâști* (*bâșchi*) de unde verbul *a bâști*, *flș* și *flșchi* — de unde verbul *a flșchii*, *hârș* și *hârști*, de unde verbul *a ha*, *ti*, *hai* și *hâiti* (*haichi*), *țâș* (de unde *țâș-nesc*) și *țâști*, *țuști* etc. Ioana am explicat în *Dicționarul Academiei* pe *hai* (!) alături de *hai!* ca „exclamație de regret prin care se arată disprețirea repede a ceva“.¹⁾

1) De s'aur că consonanta care curmă în mod brusc o interjecție nu trebuie să fie, ci poate fi orice ală consonanta cluzivă. La Turci bunaoă care pronunț pe *h* fa în *ah*, lui *ah* al nostru îi corespunde *na* cu c'uziune *na* pe tea din *na* a gurii

Este *na* ca și în limba *ron* na sa ex ste și alte sunete de acestea, care s'au o, cu o anum ne une fonetică, la sfarsitul unei tulpine onomatopoeice. As după r se pare une-ori ca se poate ivi un *p*, ca în *hop* (aături de *hor* care, în *Glosarul la Operele lui Creanga* e explicat ca „z'omotu e-l faci când sorbi dintr'odată și repede“ — sau un *c*, ca în *iorc*, care imita sunetul produs când apa înghite un corp ce cade sau se arunca în ea (*Dict. Acad.*).

Nu tot astfel trebuie însă să judecam pe *carc*-alături de *cârcăci* forma cu *c* este reconstruită din verbul *carcăi*, derivat din *câr*-prin sufixul *-căi*, sau pe *bâr*-alături de *bar*-, care e refăcut din *bâr*năi, derivat prin sufixul *-năi* din *bar*-.

La foarte multe interjecții, care imita mai ales o mișcare sau o cădere repede, se adauga, după vocala însă, un element final *c*, care poate are același rost ca elementul fonetic *t* în onomatopeele ce imită sunete, d. ex. *băidăbăc*, *bălfăc*, *băzđăc*, *berbeleac*, *bustubuc*, *hălfăc*, *huștiuluc*, *popăc*, *șontăc* (cf. ung. *sánta* „șchiop“) *tălbăc*, *țopăc*, etc.

8. Tulpinele onomatopoeice apar adesea rotacizate

O seamă de onomatopee imită un zgomot din jurul nostru care se naște printr'o mișcare repede. Dintre toate sunetele produse de organul nostru vocal, acela care se caracterizează tocmai prin oscilațiunea ritmică a unei părți a organelor noastre de articulare este *r*. E deci firesc ca o parte însemnată a tulpinelor imitative să fie formate cu ajutorul acestei consonante. Dar ea apare adesea ca un plus chiar și în tulpine care, la origine, nu conțineau un *r*. Ca să rămânem la materialul cunoscut din cele precedente, putem cită exemplul lui *bz*, tulpină prin care se imită, precum am spus, zgomotul produs de zborul albinelor. Alături de această tulpină, de la care derivă verbul a *bâzâi*, întâlnim o tulpină *brz*, în *bârzăun*, *bârzoiu* (alături de *bâzoiu*), etc.

Cum s'a născut această variantă rotacizată? Zgomotul produs de zborul albinei face asupra urechii noastre impresia unui ton continuu și muzical. La *bârzăun*, nu numai că tonul acesta este mai profund, dar el nu e atât de continuu. Astfel, pe lângă *bz* se adoagă plusul acela al unui *r*, care voește să redea tocmai nota intermitentă în sunetul produs de zborul acestei insecte.

Astfel de variante rotacizate nu sânt rare în limba română, d. ex. *dudui* — *durdui*, *fâfâi* — *fârțâi*, *fișcă* — *frișcă*, *gâgâi* — *gârğâi* etc.; ele se întâlnesc și în alte limbi, d. ex. germ. *pusten* — *prusten*, *ziepen* — *zieipen*¹⁾, ital. *bulicare* — *brulicare* (Meyer-Lübke, *Etym. Wb.* 1388) *buf(f)are* — *brufolo* (*ib.* 1021), franc. *dorloter* (*ib.* 2713), etc.

9. Zborul *bârzăunelui* însă poate produce și altă impresie asupra urechii noastre, pe care, cercând s'o imităm, credem c'o nimerim mai bine, dând vocii noastre un timbru nazal (precum bună-oară imitatorii de instrumente muzicale dau aceșt timbru vocii lor, când imită sunetul violoncelului sau al unor trâmbețe) Într'adevăr, **nazalizarea** tulpinei onomatopoeice este un fenomen destul de des în limba noastră: alături de *bârdăun*, care arată

¹⁾ Oskar Hauschild, *Naturlaute der Tiere in Schriftsprache und Mundart* (*in Zeitschrift für deutsche Wortforschung XII—1910*, p. 33), citează varianta *büllen brüllen* „a mugli, a urlă”, precum și *gellen grellen*, adăogând „sunetul *r* are un oarecare rol modificator în aceste onomatopee.”

aceeași tulpină imitativă ca fran. *bourdon*, ital. *bordone*, span. *bordon*, etc., avem noi forma *bondar*. Tot astfel alături de *ff* (șoarecele țâțae) avem *fanț-* în *fanțar*, alături de *bț*, care a dat naștere lui *bățan* (un fel de fanțar), avem *bnț* în varianta *bânțan* și chiar alături de *bâz-âi*, *bârz-ăun*, avem *bonz-ălău* (cfr *bâzălău*), etc. Nu știu dacă și *clămpănitul* berzii (alături de a *clăpăni*) trebuie socotit între aceste exemple.²⁾

10. În sfârșit, **reduplicarea**, unul din semnele caracteristice ale onomatopeelor, se explică chiar prin faptul că interjecțiile onomatopoeice le întrebuițăm de obicei repetate: „Hagiul... ia binișor o măslină, o aduce la gură ș'o strecoară printre gingii, *Fol, fol, fol*, o mestecă.“ (Delavrancea). „*Fâș fâș prin păiș, paci paci prin copaci*“ (coasa; Gorovei, Cimilituri 114). Dacă deci, în loc de aceste interjecțiuni voim să punem verbul-predicat, putem să-l derivăm sau direct din interjecția simplă: *fâș: fâșâi*, sau din interjecția repetată: *fol: folfâi*.

Din exemplul acesta din urmă vedem că reduplicarea în limba română nu e completă, ci se reduce la repetarea consonantei inițiale. Tot astfel e format:

bâlbâi din *bâl-b[âl]*
bâjbâi „ *bâj-b[âj]*
bombăni „ *bom-b[om]*
dârdâi „ *dâr-d[âr]*
fâlfâi „ *fâl-f[âl]*
foșfâi „ *foș-f[oș]*
gâlgâi „ *gâl-g[âl]*
mormâi „ *mor-m[or]*, etc.

Modul acesta de reduplicare se repetă atât de des în limba română, încât avem și cazuri ca *hărtăp-âni*, derivat din *harta-p[arta]* și chiar *guzg-an*, alături de *guzan*, format din *guz* (ung. *güzü*), după felul onomatopeelor (cf. *chițcan* din *chițcăi*).

El nu este însă specific limbii noastre, ci îl întâlnim și în alte limbi. Astfel lui *gâlgâi* al nostru îi corespunde o tulpină onomatopoeică *glg* și în limbile slave (cf. slov. *glg* ‘înghițatură’. *glgat’* ‘a murmură’, etc. Berneker, *Slav. Wb.* p. 310), lui *bombăni*

²⁾ *Hauschild op. cit. 17 vorbește de varianta nazalizată a strigătului pisiceii: maunen, alături de mauen în limba germană.*

un latinesc *bomb-us* (grec. βόμβος), lui *bălbăi* un lat. *Balb-us*, cf. și *baub-or*, *bulb-us*¹⁾, etc.

În afară de acest fel de reduplicare necompletă, există însă, ca în alte limbi, și repetarea completă a tulpinei, ca în *bubui*, care imită descărcăturile electrice din atmosferă, pe care le imităm prin repetiția silabei *bu-bu*, întocmai precum din *tu-tu* (sunetul trâmbiței) noi avem *tutu*, iar Germanii *tuten*.

Reduplicările complete sânt mai ales caracteristice pentru cuvintele din graul copilăresc: *mamă*, *tată*, *nene*, *lele*, *țafă*, etc iar repetiția unei silabe, pentru cuvintele care imită o mișcare ritmică, precum: *bănănăi*, *bălălăi*, mai rar pentru un strigăt prelungit, precum *chelălăi*, etc²⁾

*

1) Poate și *bulbuc* al nostru să reprezinte o tulpină reduplicată a cărei formă simplă o regăsim în lat. *BULLA*, precum reduplicarea se găsește și în sardul (logudorez) *burbudda* 'bașică' (campidanez) *bum-bulla* 'bășică', span. *borbollar* 'a gălgâi'. *borbolla* 'bășică', ital. *borbugliare* 'a bălbăi', franc. *barbouiller* (etc. cf Meyer-Lubke, *Etym. Wb. No. 1385-1386*).

2) De sigur că variantele onomatopeelor se pot produce și prin alte mijloace fonetice, precum ar fi substituția conșonanțelor de același gen întreolaltă. Astfel în bleașca *flească-plească* sau *fleosc-plesc*, labiala de la începutul cuvântului se schimbă, fără să putem preciza de ce

Tot astfel nu pot fi întâmplătoare nici variantele ce se nasc prin schimbul între conșonanțele afone și fonice. Alături de tulpina *câr-avem tulpina înrudită gar-*, alături de *chiorăi pe ghiorăi*, alături de *foș-căi pe foj-găi*, alături de *hârșii (hârșcăi, hârșăi) pe hârșii*, etc. Care sânt condițiile ce determină alegerea acestor variante? Deocamdată nu putem răspunde. Și în scara vocalică aflăm variante care au un rost simbolic. G. v. der Gabelenz, *Die Sprachwissenschaft*? citează cazuri interesante de simbolizare prin vocale, între altele (pag. 223, și 379 un exemplu din limba Batta, care în cuvântul pentru 'a se târi' are trei fomez djarar ca termen general, djarir când e vorba de funțe mici și djarur de animale mari și înspăimântătoare. Tot astfel observăm sine-ori variante cu i pentru sunete sau obiecte ascuțite, cu o pentru sunete înăbușite și obiecte rotunde, ca u pentru sunete profunde și obiecte mătăhăloase (cf. *pic* și *poc* în românește și variantele *Knack-Knick-Knoche*; *tapp-tipp-topp*, *Zapfen-Zipfel-Zopf* în germană, citate de Hilmer op. cit. p. 168 ș. u. Dar adesea exemplele nu se potrivesc cu această regulă (cf. la Hilmer tulpina *top* pag. 193, care exprimă „vârful“ unor obiecte) și prin ea nu se explică schimbul vocalei în onomatopee ca *tilinc-talanc* sau *germ. tick-tack, bing-bang*. — Dacă asemănăm cuvintele imitative în diferite limbi vedem că la strigătele unor animale diferă mai mult sau mai puțin sunetele prin care sânt reproduse, dar rămâne pretutindeni, ca notă caracteristică, numărul silabelor și rimul lor. Astfel e strigătul *cocoșului cu-cu-ri-gu*, dar și *cât-că-ri-gă*, germanul *ki-ke-ri-ki*; în strigătul *prepelitei* noi auzim *pit-*

*

11. Dacă ne îndreptăm privirile spre schimbările **fonologice** pe care le sufer onomatopeele, observăm, ca și la celelalte cuvinte ale limbii, aceleași două principii conducătoare: principiul clarității, care caută să mențină nealterată forma expresivă, și al economiei de puteri, care modifică combinațiile de sunete spre a înlesni pronunțarea lor cu cel mai mic efort posibil.

Atât că la onomatopee, în măsură mai mare decât la cuvintele vechi ale limbii, e mai puternică tendința de a nu modifica o formă recunoscută odată ca expresivă. Cât timp onomatopeele se simt ca vorbe imitative, cât timp există deci conștiința că onomatopeea redă prin imitație niște sunete din jurul nostru, atâta timp asociația între sunetul imitat și între onomatopee **oprește o dezvoltare a cuvântului după legile fonologiei**, întru cât această evoluțiune ar schimba în mod vădit asemănarea între sunetul din natură și cel redat prin limbă. Gabelenz (*op. cit.* 208) arată că cuvintele germane *Kikeriki, Kuckuck, piepen* au rezistat transformărilor cunoscute sub numirea de „hochdeutsche Lautverschiebung“. Meyer-Lübke (*Etym. Wb.* No. 1171) citează cuvinte onomatopoetice care în dialectele italiene păstrează grupul consonantic *bl* — nealterat în *bi* — la începutul cuvintelor, iar Berneker (*Slav. Wb.* p. 290 și 84) citând pe cehul *gagati*, — cu *g* păstrat — alături de rusescul *gagati*, sârbescul, sloveanul *gagati*, etc. adaugă »*g* indică onomatopeea«, iar după ce arată corespondentele regulate ale vechiului *brenkati* (*brencati*), păstrate în limbile slave moderne care au pierdut nazalizarea, citează și forme cu *n*, care s'a reintrodus spre a corecta sunetul („zur Lautbefichtigung wieder eingeführter Nasal“). Tot astfel cetim în *Dicționarul Academiei* despre *bălăi*, întrebuințat în Ardeal despre oale: Cuvânt onomatopoetic, care e de comparat pe de o parte cu lat. *balare belare* pe de altă parte, cu slavul *blêjati* (rus. *blejati*, rut.

pa-lac, Germanul *pik-de-rik*, Ungurul *pit-pal-lot*; în unele părți ale Bucovinei se zice că *prepetița strigă: prind pădūchi!* Cucul are un strigăt bisilab: *cu-cu*, pe când *pupăza de trei relabe: pu- u-pu*. (Cf. Gabelenz, *op. cit.* 255 S. Șutu Strigătele animalelor). — Tot astfel rima e desigur un factor important al onomatopeei. Forme ca *fâța-mâța, hurduc-burduc, tercea-percea, treanca-fleanca, hodoronc-tronc etc.*, au fost plăsmuite după legi analoage ca *talmoș-balmoș, calea-valea, mură'n-gură, sfară'n-țară, luntre și punte, târîș-gropiș etc.*

blejaty, blijaty, bulg. *blêja*, sârb. *blejati*; cfr. și germ. *blöcken*, cu formele vechi și dialectale *bloejen, blên*, etc.) Alătură id cuvântul românesc de cel latin, am adăugat: »este posibil ca în astfel de cuvinte, care reproduc un sunet, regula fonetică a trecerii lui *l* intervocalic în *r* să nu fi fost valabilă; și sufixul *-ăi* denotă natura onomatopoetică a cuvântului.« Străbunii noștri romani ziceau deci despre oaie că *balat* sau *'belat*, voind să țină prin combinația *b-l* sunetele ce le auzeau la acest animal. Așa vor fi continuat a spune câteva veacuri după ce se așezaseră în părțile noastre. Când *l* începuse să treacă, între vocale, în *r*, fiind încă vie conștiința că această combinație de sunete *b+l* este imitativă, din *balare* (s. *belare*) nu s'a putut naște *bără* (s. *bera*), căci grupul *b-r* nu se mai potrivea cu behăitul oilor.

De aceea nu este nici o piedecă de a aduce în legătură pe *tont* al nostru — deși *o* s'a păstrat înaintea nazalei — cu cuvintele romanice citate de Meyer-Lübke (*Rom. Wb.* No. 8988) sau de a derivă, precum am amintit mai sus, pe francezul *petit* din onomatopeea *pit-*, fără să fie nevoie să reconstruim un tip **pitt-*

Greu este numai a constata astăzi, când un cuvânt de origine onomatopoetică încetează de mai fi simțit ca atare într'o limbă, căci raportul lui cu sunetul din natură, care i-a dat naștere, poate să fie simțit de unii, iar de alții nu. În general „simbolul“ exprimat prin sunete va fi simțit mai mult timp la acèle cuvinte care în mintea noastră nu se leagă de o imagină precisă, dar deșteaptă imediat ideea sunetului respectiv: dacă între toate păsările, eucul păstrează mai bine numirea sa de natură onomatopoetică, cauza e de sigur că cei mai mulți dintre noi nu avem o imagine exactă despre această pasăre sperioasă, pe care n'am văzut-o niciodată, ci am auzit-o numai atât de des¹⁾.

Dinpotrivă simțul de onomatopee se va pierde mai întâiu la acèle cuvinte care prin desvoltarea lor semantică s'au depărtat de înțelesul original care să amintească sunetul natural ce

1) Se pare că în limba germană, într'o vreme, din numirea **Kuckuck** s'a desvoltat, după legile fonetice, forma **Gauch**, sinonimul lui **Kuckuck**, dar că mai târziu, prin imitația strigătului acestei păsări, s'a născut din nou cuvântul onomatopoetic **Kuckuck** (cf. Hildebrand, ap. Hilmer, op. cit. pag. 166).

le-a dat naștere, prin imitație. Astfel în expresia *o țără* „puțin“ numai cu greu mai simțim legătura cu verbul onomatopoeic *a țârâi*, iar *un pic* ‘puțin’ și *a pică*, care în Bucovina bună-oară a substituit cu totul pe ‘a cădeà’, cu greu va mai deșteptă azi în mintea cuiva sunetul produs de lovirea (*pic-pic*) stropilor de apă pe pământ. A fost deci firesc ca în dilectele care prefac pe *p* în *k'* înainte de *i*, acest cuvânt să se pronunțe, după legile fonetice, *chic*.

12. Căci și celălalt principiu lingvistic, a cărei urmare este modificarea sunetelor unei limbi după anumite norme, se găsește la onomatopee, care uneori **se desvoltă** în mod normal, după legile fonologiei.

Fiind-că onomatopeele imită de obicei zgomote iar nu tonuri (muzicale) din natură, scheletul propriu zis al lor îl formează consonantele, iar nu vocalele. De aceea cele spuse mai sus se rapoartă cu deosebire la transformările fonetice ale consonantelor. Dacă bunăoară, alături de tulpinele *bâj-*, *fâs-*, *fâș-* aflăm și variantele *boj-* (*bojbâi* = bâjbâi), *fos-* (*fos!* interj. *fosâl* = fâșâi), *foș-* (*foș* interj., *foșâi* = fâșâi, *foșlâi*, *foșfol*), *mor-* (*mormâl*, cf. *mâr*) s'ar putea prea ușor ca acestea din urmă să nu fie niște variante cu altă vocală, ci să se fi desvoltat în mod fonologic din cele dintâiu prin cunoscutul fenomen de schimbare a lui *ă* sau *â* în *o* după labială (și chiar înaintea ei, d. ex. *gâfâi* și *gofâi*).

13. Dar și celelalte fenomene, pe care fonologia le subsuimează de obicei sub titlul colectiv de **accidente generale** se pot observa la onomatopee.

Astfel tulpinele onomatopoeice se pot augmenta prin adăogarea unui *s* protetic. Alături de tulpina *fâr-*, cu variata *for-*, avem variantele *sfâr-* și *sfor-*, despre care vom mai avea ocazia să vorbim.

Un caz de disimilare avem în latinul vulgar *urulare* în locul clasicului *ululare* (românescul *urlă*). Tot astfel forma *mornâl* ar putea fi disimilată din *mormâl*. Nu știm întru cât se

pot admite cazuri de metateză și dacă între tulpina *bârz-* (cf. *bârzăun* etc.) și *zbâr* (cf. *zbâr-năi*) există vreo legătură.

*

14. Trecând acuma la observările ce ar fi de făcut asupra derivațiunii cuvintelor din tulpine onomatopoeice, trebuie să mărturisim din capul locului că în privința aceasta terenul e atât de puțin cercetat și s'ar putea spune foarte multe. Dar cadrele acestui articol ne constrâng a ne mărgini numai la câteva observări, relevând ceea ce ni s'a părut mai caracteristic.

Vom cerceta mai întâiu *verbele*, care formează contingentul principal de cuvinte onomatopoeice.

Verbele acestea sânt aproape toate de conjugarea IV, dar **sufixul** prin care sânt derivate nu este *-esc* (la inf.-i), ci *-ăesc* sau *-ăiu* (la inf.-ăi!). A da exemple aici cred că e de prisos. O listă bogată, dar care nici pe departe nu e completă, se găsește la Hasdeu, *Etym. magn.* 2209—2211₂). Intercalarea acestui *ă* între tulpină și sufix n'a fost încă explicată; vom cercă deci să-i găsim originea.

1) În cele mai multe regiuni, și în limba literară, acest-ăi dacă tulpina are un *â*; se zice deci *fâlfâi* (în Ardeal *fâlfăi*), *da-ciofăi*; după sunete mulțate apare și forma-ii.

2) În loc de a completa lista lui Hasdeu cu exemple adunate de mine, voiu cercă să arăt cele patru categorii mai obicinuute ale onomatopoeilor în-ăi:

a) *Producerea sunetului caracteristic pentru diferitele animale: musca bâzâ (face bâz), oaia behăește (face behehe), cerbul boncăe, șoarecele chițăește (cf. chițcan), purcelul covițăește, gâsca găgâe, porcul grohăe, rațele hăcăesc sau măcăesc, capra măcăcăește, broaștele ocăcăesc, greierii țiriesc, etc.*

b) *Producerea din partea omului a unui sunet care nu este un element al vorbirii: bălăi 'stottern', bălbăi 'stammeln' (cf. lat. balbus, bulg. blb.), bombăi 'murmeln', buhăi (la plâns), ciofăi și clefăi (la mâncare), fonfăi 'naseln', găfăi (de oboseala), horcăi (în somn), lălăi, molfăi (mâncând), pufăi (de căldură), ronțai (cu dinți), etc.*

c) *Producerea unui zgomot: mașele corăe, chiqrăe sau gorăe, roatele durăe, frunzele fășăe, apa gălgăe, lucrul târit hârșăe, focul pâl păe, bradul pârăe în foc, omul pleoscăe prin apă, găina răcăe (în pământ), pasărea răpăe cu aripelă, apa țărăe, omul torăe (din gură) și topăe cu picioarele, ceasul ticăe, vântul vâjăe, mașina stricăță zbrănăe sau hărăe, pîntenu zornăe, etc.*

d) *Producerea unei mișcări repezi sau repetate, de cele mai multe ori împreunate cu un zgomot: bălălăi sau bănănăi (cu picioarele), dărdău (din dinți), steagul fâlfăe, a se fâfăi, a se hârțăi, a hōpăi, a se huțăi, a moțăi, a pâlălăi etc.*

De la interjecția *cloc!* prin care găina își chiamă puii, avem substantivul postinterjecțional *clocă*, care însemnează tocmai o găină cu pui, sau o găină care e capabilă de a scoate pui din ouă. Acțiunea „a scoate pui din ouă” se exprimă prin verbul *cloci*, care nu é o onomatopee, ci e un derivat din substantivul *clocă*, în același fel ca cele mai multe verbe postsubstantivale. Limba noastră nu se mulțumește însă cu aceste derivate; ei îi mai trebuie un verb de natură imitativă, care să redea strigătul caracteristic al *clocelor*.

Dacă de la interjecția *cloc!* am derivă, prin sufixul obiciniuit *-i* (*-esc*), un verb, am ajunge iatăși la forma *cloci*. Imprejurarea că în modul acesta s'ar naște omonime, că am avea deci o singură formă pentru două cuvinte deosebite ca formațiune și ca înțeles, n'ar fi cel mai mare inconvenient. Dar există altul, mai grav: Verbul ce va exprimă strigătul produs de *clocă* trebuie să păstreze caracterul său imitativ, să reproducă cât se poate de fidel tulpina onomatopoetică, care, pentru Român în cazul acesta, e *cloc*. Transformările fonetice ale limbei noastre cer însă ca orice *c* urmat de *e* sau *i* să se schimbe în *č*; astfel *clocesc*, *cloci* nu mai poate conserva intactă tulpina *eloc*, ci o preface în *čloc*. Pentru menținerea deci a acestui caracter imitativ s'a ales sufixul *-ăesc* și verbul onomatopoetic este în limba noastră: *clocăi*.

Cele spuse aici firește că nu explică originea sufixului *-ăi*, ci ne dau numai o lămurire, de ce acest sufix a ajuns la o răspândire atât de mare în limba noastră. Originea însăși a lui a rămas încă neexplicată, căci, pentru a conserva pe *c* sau *g* intact înainte de sufix, se putea intercală, între tulpină și sufix, tot atât de bine un *-o-* sau un *-u-*, cu atât mai ușor, cu cât un sufix *-ui* există în limbă, deși cu altă funcțiune¹⁾. De ce s'a ales tocmai forma *-ăi*?

Originea acestui *-ă-* trebuie căutată în verbele iterative de origine slavă.

Alături de *tărăsc* avem în limba română forma *târâni* sau *târâdesc*, care însemnează o »târîre încoace și încolo«, cele

1) Verbe ca *brohoi*, *foro*, *zurul* sânt forme secundare, născute din *brohăi*, *forăi*, *zurăi* prin asimilare vocalică; ele nu conțin deci un sufix *-oi*, *-ui*, ci tot sufixul *-ăi*, alterat mai târziu.

două verbe deosebindu-se cam ca francezul »tirer« și »tirailleur« sau germanul »ziehen« și »zerren“. Cu toată mica deosebire de înțeles, cuvântul nostru pare a derivă din paleosl. *treti* »a frecă« (în înțeles perfectiv) și *tirati* „a frecă mereu“ (în înțeles iterativ) ¹⁾. Verbele slave au trecut în limba română cu tulpina prezentică, așa că de la *t(i)r-α* avem *târ-ăsc*, iar de la *tira-jα* avem *târâesc* (s. *târâiu*). Pe lângă sufixul indiferent pentru înțeles -esc, s'a născut deci un sufix -ăesc care e caracteristic pentru verbe cu înțeles iterativ.

De la acestea el a putut fi imprumutat cu ușurință pentru derivarea verbelor onomatopoeice (unde se simțea trebuința de a avea alt sufix decât -esc). Acestea în cea mai mare parte însemnează tocmai o *mișcare repetată*, deci sânt înrudite în ceea ce privește înțelesul lor cu iterativele. Într'adevăr, spre a nu cită decât un singur exemplu din o sută, *fâlăesc* însemnează, »mă mișc încoace și încolo, purtat de vânt“, întocmai precum *târâesc* însemnează „tărăsc încoace și încolo“. Imprumulul acesta de sufix de la o categorie de verbe la alta s'a putut întâmplă cu atât mai ușor, cu cât un număr destul de însemnat dintre iterativele slave în -ati, trecute în limba română, au toate semnele distinctive ale onomatopoeilor, astfel *lăpâl* din bulg. *lapam* „schlürfe“, *măhâl* din paleosl. *mahati* (bulg. *macham*) „bewege hin und her“ (*Cihac*, II, 182), *răgâi*, din paleosl. *rygati* „ructare“ (*ib.* 312) etc.

15. Alături de formele iterative *mahati*, *rygati*, există, în limbile slave, și forme *perfective* formate prin adăogarea sufixului -*nati*: *ma(h)-nati*, *ryg-nati*.

Astfel de derivate în -*nati* au trecut și în limba română. Pe unele din ele nu le mai simțim ca derivate: în cuvântul *îndrăzni* (din paleosl. *drūznati*) nu mai simțim nici o legătură cu *dârz*, iar pe *răcni* (din paleosl. *ryknati*), neexistând alături de el un derivat de la tulpina slavă *rūk-*, iarăși nu-l putem despărți în tulpină și în sufix. În schimb, alături de *plesni* (paleosl. *plesnati* din **plesk-nati*) s'a păstrat și forma *plescăi* (din iterativul *pleskati*). Din astfel de cazuri s'a putut despărți un sufix -*nesc*, care, alipit la tulpine onomatopoeice, servește spre a forma verbe

1) *Cihac*, II, 412

care exprimă »o acțiune scurtă sau momentană«, deci scot la iveală tocmai nota aceea care formează și în limbile slave trăsătura caracteristică a perfectivelor în *-rați* față de iterativele în *-ati*. Astfel de derivate în *-nesc* sânt: *bufnesc* (cf. bulg. *buhnuvam* 'lovesc, bat', sârb. *buhnuti* 'a frânge'), *foșnesc*, *pocnesc*, *pufnesc*, *serășnesc*, *svâcnesc*, *țâșnesc*, etc.

Ele nu trebuie confundate cu **verbele în -ănesc**, dintre care cele mai multe au variante în *-ăesc*, și care s'au născut după analogia lui *ciocănesc* (*ciocane+sc*), despărțit greșit în *ciocănesc*. Astfel de verbe sânt: *bocănesc*, *bombănesc*, *clămpănesc*, *clănțănesc*, *cloncănesc*, *păcănesc*, *țacănesc*, *trăncănesc*, *troncănesc*, *zângănesc*, etc.

Din contaminarea sufixelor *-ăesc* și *-nesc* s'a născut **sufixul -năesc** pe care-l întănim în *foșnăl* (*foșăl+foșni*), *zbâr-năl*, etc.

Precum vedem din cele precedente, limbile slave au avut o influență mare asupra dezvoltării onomatopeelor românești, cărora le împrumută chiar ceva din „genul verbal“, caracteristic pentru limbile slave și strein de spiritul limbii noastre.

Influența aceasta se recunoaște și în alt sufix care servește la formațiunea verbelor din tulpine onomatopoetice, **sufixul -căi**. Dacă cetim ceea ce spune Miklosich în a sa *Gramatică comparativă a limbilor slave*, vol. II, pag. 470 ș. u. despre sufixul *-kati* în limbile slave, e greu să ne facem o idee lămurită despre funcțiunea lui. Din materialul bogat ce-l dă însă putem constata mai ales două lucruri și anume că el se întrebuintează cu predicție a) spre a formă, de la interjecții, verbe care exprimă producerea acelei interjecții, d. e. rusește *ajkati* „a face aj!“, *aukati* „a strigă au!“ sârbește *gic'ati* „a face gic!“ *kitkati* „a zice kit!“ *iškati* „a hâșâi găinile, strigându-le iș!“ etc (cfr. Miklosich, *op. cit.* II, 473), — b.) a da un înțeles diminutival-frecventativ noțiunii verbale, d. e. sârb. *griskati* „mordicare“, *stipkati* și *cupkati* „a ciupeli“, etc. (*ibid*, 472). Aceste două înțelesuri le au și derivatele românești cu **sufixul -căi**, precum *foșcăi*, *horcăi* etc.

16. Trecând de la verb la celelalte părți ale vorbirii derivate de la onomatopee, ne bate la ochi mai ales **caracterul spontan** al multora din ele: din *bârâl* s'a născut (după analogia lui *berbec*) substantival *bârâec* 'miel'.

Astfel avem derivații directe — fără sufix — de la tulpina onomatopoetică, deci un fel de derivate **postinterjecționale** precum și multe derivate directe **postverbale**, care au mai adesea înțeles *concret*, însemnând obiectul sau chiar ființa care produce acel sunet sau face mișcarea pe care o redă onomatopeea. Am pomenit mai sus pe *clocă*, mai adăogem pe *bâză*, *băță* (în *codobăță*), *boanză*, *boarnă*, *boarză*, *cârcotă* (cârcoti), *fleașcă* (fleașc), *forfoană* (forfoni), *gâfă* 'om gras care gâfăe', *ghioarcă*, *pleasnă* (plesni), *șfichiu*, *țacă* etc. poate și *gotcă* reconstruit din *cotcodăci*.

Avem și **adverbe** formate direct din interjecție sau din tulpina verbală prin adăogarea unui *-a* final, precum *făță*, *forfa*, *forfota*.

Foarte multe **numiri de animale** se derivă din onomatopee cu sufixele cunoscute ale limbii. Deoarece formațiunile acestea le-a studiat pe larg Martin Hiecke în lucrarea sa *Die Neubildung der rumanischen Tiernamen* (în al XII-lea Anuar al Seminarului din Lipsca, 1906), nu mai e nevoie să mă opresc asupra lor.

Nici despre **abstractele verbale** nu e mult de spus, atât doar că infinitivele în funcțiune de substantive sânt foarte puțin întrebuințate; ceva mai des participiile substantive și derivatele în *-tură*. Sufixul propriu zis al acestor abstracte este însă *-et* și slavonescul *-ot* (care la rândul său a dat naștere sufixului verbal *-oti*, d. ex *bleh-oti*, *boc-oti*, *cârc-oti* etc).

Când avem a face cu verbe onomatopoetice, mai ales când acestea exprimă un defect a organului vorbirii, ne bate la ochiu că adjectivele verbale în *-tor* sânt foarte rar întrebuințate și în locul lor se întrebuințează, cu înțeles *activ* și *prezentic*, forma **participiului adjectiv**: om *bâlbâit* care bâlbâește, *fonfăit* care e fonf, fată *fățâită* — care se fățăe mereu, *gâjăit*, etc.

*

17. Cele mai interesante probleme le pune onomatopeea **lexicografului**, căci ea este — pe lângă derivate și împrumuturile din alte limbi — aproape singurul mijloc de îmbogățire a limbii cu elemente nouă lexicale. Setea de a-și îmbogăți tezaurul lexical e nepotolită în fiecare limbă și este mai mare decât trebuința

reală după cuvinte nouă. Asemenea zgârcitului care adună părălele și din ce adună ar vrea să aibă mai multe, primim cuvintele nouă, chiar când ele sânt un lux, chiar când nu exprimă atât de bine, ca vorbele vechi și uzuale, noțiunea ce-o reprezintă. Dreptul tinereții, farmecul noului le ajută să prindă rădăcini. Astfel se explică răspândirea rapidă a onomatopeelor, care în cele mai multe cazuri sânt formații spontane și individuale. Mai ales cuvintele imitative sânt menite să fie primite repede, căci ele deșteaptă totdeauna în noi o asemănare (mai mult sau mai puțin reală) între sunet și noțiune.

Dacă vechiul *taur*, aromânește *tavru*, este înlocuit în multe regiuni d. ex. la Megleniți sau în Bucovina prin *bugă* (din turc. *buga*) sau prin *buhaiu* (din slav. *bugaj*, *buhaj*), de sigur că în parte la această înlocuire e de vină coloritul onomatopoeic al acestor cuvinte.

Mai instructiv e un alt exemplu. Sunetul produs de albină când zboară se redă în românește, în diferite regiuni, prin cuvintele imitative: *bâzâit*, *bombănit* (*bombăit*, *bombănat*), *zuzăit*, *vâjâit*, *zbârâit*. În limba literară se întrebuițează aproape exclusiv termenul dintâiu și de sigur nu numai fiind-că e mai răspândit geograficește decât celelalte, ci și pentru că l-a prins atât de frumos Eminescu în versul pe care-l știm cei mai mulți de-a rostul:

Dar ce zgomot se aude? *Bâzâit* ca de albine...

Observatorului atent nu-i va fi scăpat din vedere că în timpul din urmă se introduce, la scriitorii tineri, tot mai mult un alt cuvânt, care-i dispută locul. E cuvântul *zumzet*. Poate mă'nșel, dar îmi pare că acestuia îi putem stabili originea. E strofa poetului Coșbuc:

Numai *zumzetul* de-albine
Fără 'ncepere și-adaos
Curge 'ntr'una, par'că vine
Din adâncul firii pline
De repaos

(În Miezul verii, *Fire de tort*, p. 58)

De la Coșbuc a trecut la Iosif:

În auz îmi sună blând
Zumzetul de-albine...

(Visul, *Patriarhale*, p. 19)

iar de la acesta la poeții și prozatorii din jurul său, la D. Anghel și la Sadoveanu („Auzi *zumzetul* albinelor. *Povestiri de seară*, p. 18).

Presupun că la Coșbuc însuși, el e o simplă — și inconștientă — românizare a germanului *Summen*. Românizarea aceasta e făcută atât de absolut în spiritul limbii noastre — iarăși în mod inconștient și datorindu-se numai simțului de limbă deosebit de fin al poetului Coșbuc — cu reduplicarea caracteristică și cu sufixul *et*, încât nu-i nici o mirare dacă a prins în timp atât de șcufert rădăcinii așa puternice în limba noastră literară. Și iată că n'a lipsit nici fuziunea acestui element nou cu cele vechi ale limbei: din *zumzet* și *bombăit* s'a născut forma *zumbăit* („Albinele, cu *zumbăit* auriu rupeau tăcerea. I. Boteni, *Sămănătorul*, IV, p. 287).

Dar chiar și când limba are cuvinte vechi și destul de expresive, vine adesea onomatopeea să se alăture la ele. Astfel pentru ideea „a umbla repede încoace și încolo, mulți de odată“ avem, prin asemănare cu un *furnicar*, cu un *roi*u de albine sau cu un corp în putrefacțiune năpădit de *viermi*, cuvintele *a furnică* (latin) și *a roi*, *a viermul* (formații românești), la care se mai adaugă *a foî* (latin), propriu „a se mișcă încoace și încolo ca niște foi“, *a mișună* (latin), propriu „a se amesteca unul într'altul“ și *a mișui* de la aceeași tulpină. La acești cinci termeni mai vin onomatopeele *a băjbâi*, *a forfoti*, *a foșcălui*, și *a fojgâi*.

18. Urmărind cu atenție aceste onomatopee lexicografal poate să facă interesante constatări asupra răspândirii geografice a cuvintelor, să descopere dezvoltări semantice dintre cele mai instructive¹⁾, alunecări dintr'o sferă de idei într'alta și întrebuițări figurate, cu un cuvânt, să urmărească toată gama de dezvoltări de înțeles pe care o întâlnim și la celelalte cuvinte ale limbii.

1) Părerea lui Wundt, op. cit. p. 451 că onomatopeele nu sufer dezvoltări semantice este greșită și arată că învățatul german n'a cetit cu atențiune opere lexicografice.

Cu deosebire interesant este a urmări cum aceste cuvinte nouă, intrând în limbă, i-i caută un razăm în cuvintele existente și îl găesc, fie printr'o asemănare formală sau semantică. Astfel; de la tulpina *bz* s'a format numirea insectei *bâză*, ca sinonim a cuvântului 'streche'. E cunoscut că dobitoacele mușcate de streche, fug ca nebune, cu coada ridicată. Pentru aceste manifestări ale dobitocului strechiat germanul are verbul *biesen*, care de sigur e de aceeași origine onomatopoetică, iar Românul zice că animalele fug „cu coada *bâzoiu* (sau *bârzoiu*)”. Intrat odată în limbă acest cuvânt și-a putut întinde sfera de întrebuițare și s'a zis, prin analogie, și despre un om cu părul nepieptănat (cf. 'cu părul măciucă') că e cu *părul bârzoiu*, sau *bâzoiu*. Dar pentru noțiunea de nepieptănat limba mai are alte cuvinte, împrumutate din ungurescul *borz* (cf. *borzos* 'nepieptănat') d. ex. *bo(a)rză*, *a se burzului* etc. Eră aproape fatal ca cele două tulpine asemănătoare ca formă, ajungând pe aceeași cale în desvoltarea lor semantică, să se amestece. Astfel vedem că verbul *a se bârzoia* însemnează și 's'emporter, s'irriter', înțeles care ne aduce aminte de vita strechiată, dar și 'se pavanner', care se leagă de înțelesul verbului de origine unguerească.

Astfel de **contaminări** de tulpine onomatopoetice cu cuvinte vechi ale limbii sânt la ordinea zilei și ele explică multe forme neașteptate. Voiu cită câteva exemple. Alături de *flutură* (din lat. **fluctulare*) avem o formă *fluștură* cu un ș neexplicat. „Se pare că verbul *flutură* s'a contaminat cu tulpina *flișc*, adăogându-se astfel, fa noțiunea 'mișcării fâlfăitoare', ideia 'sunetului șuerător', produs de ea în aer“ (*Dicționarul Academiei*). Din cuvântul *larmă* și onomatopoeticul *halalaie* „zgomot, gălăgie, larmă, gălcevă“ s'a născut, pe cât se pare, forma *harmalaie* 'harababură, confuziune împreunată cu larmă mare'. Varianta *gâsâi* a onomatopeelor *fâsâi* sau *sâsâi*, prin care se exprimă sunete produs de găscă speriată, datorește, probabil, pe *g* printr'o apropiere de cuvântul *gâscă*.

Uneori vorbe vechi ale limbei (moștenite sau împrumutate) fac impresie de cuvinte onomatopoetice. Atunci se poate întâmplă că tulpina lor se **onomatopeizează**, se modifică în felul cu-

vintelor imitative. Câteva exemple vor arăta ce voim să spunem. Verbul *a suflă* (din lat. *sufflare*) poate deșteptă, prin sunetele sale, impresia acustică pe care o face vântul asupra urechii noastre. În graiul copilăresc am auzit adesea forma *fuflă* care s'a născut prin asimilarea lui *s* față de *f* următor, care însă în același timp aduce foarte mult cu verbele onomatopoeice cu tulpină reduplicată. În Bucovina (comuna Roș) se aude un cuvânt *fuflită* cu înțelesul de 'viscol', care este derivat tocmai din această tulpină *fufl-*, în loc de *suffl-*. (*H*)*ala,u*, cuvânt de origine turcească, care înseamnă 'cortegiu, procesiune, convoiu' ajunsese cu timpul să însemneze 'adunare gălăgioasă de oameni'. Din acest cuvânt, cu sensul din urmă, s'a derivat verbul *hălăi* 'a face gură, a se certă', care (și din pricina terminațiunei) fiind considerat ca onomatopee, a primit forma mai lungă *hălălăi* 'a vorbi cu toți de odată, a face gură mare' (cu derivatul *hălălăie* și cu varianta *hălăcăi*). Din cuvântul *hălpav* 'lacom' s'a extras tulpina *hălp-*, derivându-se verbul onomatopoeic *hălpăcâi* 'a înghiți lacom' (ca și când ar exista o interjecție *hălpăc!*).

Că de fapt simțul nostru de limbă stabilește imediat un raport între onomatopee și celelalte cuvinte ale limbii o dovădesc exemple ca următorul. Din n.-grec. *καπακέξα* am împrumutat pe *caragață* 'țarcă, coțofană'. Cuvântul acesta face atât de mult impresia unei onomatopee, încât Delavrancea (*Sultănița* 224) vorbind despre o femeie vorbăreată, scria: „Taci... muiere; și ce-ai văzut și ce-ai auzit mai bine le vedeă și le auzeă *coțofenile*, că tot atâta eiă. *Gara-gața*, ca și ele.” E același fenomen care face ca Românul să audă în diferite strigăte ale animalelor cuvinte ale limbei lui: Bibilica *păcâe* sau face *păcat-păcat!*“ (*Dicț. Acad.*), „puul zice puiu-puiu“, „curca zice chior-chior“, etc.

*

19. Despre raportul sintactic al onomatopeei cu celelalte părți ale propoziției nu e mult de spus, nefiind altul decât al vorbelor uzuale ale limbei. Numai câteva observații.

Verbele care imită sunete din jurul nostru sânt de la natură **intransitive**. Cu toate acestea printr'o lărgire a funcţiunii ușor de explicat se poate naște un raport între predicat și complement atunci când verbul nu e o imitare simplă a vocii animalelor, ci exprimă un îndemn, sau o alungare a lor. Astfel intransivitul *bârâi* 'a strigă oilor *bâr-bâr*, ca să le faci să neargă înainte' apare în funcțiune transitivă: *a bârâi oile* 'a le mână, strigându-le *bâr-bâr*'; de asemenea: *a hâsâi găinile* 'a le speria strigându-le *hâș*, etc. Tot astfel se zice că *sfârâe* cărbunile, când îl bagi în apă; prin întrebuintare **factitivă** se poate zice și „sfârâi (=făcû să sfârâe, stinse) în ulcică trei cărbuni“ (Sandu, *Doă neamuri*, 264).

Foarte adesea **interjecția** onomatopoetică se întrebuintează ca predicat, având funcțiunea unui **verb**: „**Și** — *hârști*, o palmă“ înseamnă 'ii plesni o palmă', „**Și** — *bâldâbâc*, în apă“ înseamnă 'sări eu zgomot în apă' sau 'se scufundă de odată în apă'. Funcțiunea sintactică o dă acestor interjecțiuni ascultătorul, prin interpretarea ei potrivită cu împrejurările. Astfel când copilul vrea să pună mâna pe sobă și părintele îi strigă *bâja* (sau *bâia*), această exclamare poate fi interpretată sau ca un **verb** 'arde' sau ca un **substantiv** 'foc' sau ca un **adjectiv** 'fierbinte'. Nimic mai firesc decî decât ca să se nască din interjecția aceasta verbul prin care ea se clasează în mod firesc și neechivoc între cuvintele limbei: Nu pune mâna pe sobă că *bijește* (frige)!

20. Terminăm cu câteva observații de natură **stilistică**.

Inavușirea limbei prin onomatopee va însemna numai atunci o bogăție reală a ei, când intrarea lor în limba literară nu va urmă fără selecțiune. Scriitorii noștri din generațiile mai tinere cu tendința de a colora limba cu expresii și cuvinte populare, merg adesea prea departe și o încarcă cu vorbe dialectale neînțelese de cei mai mulți cetitori și cu expresiuni care se potriveșc în limba vie și figurată a țaranului, dar nu au loc adesea în graiul mai concis și mai clar al cărturarului. Dar nici chiar țaranul nostru, cumpătat din fire, nu întrebuintează, fără măsură, aceste interjecții onomatopoeice, cu care știe să-și învîioreze atât

de frumos stilul. Voiu cită un pasaj dintr'o novelă iscălită Izabela Sadoveanu și publicată în *Nouă revistă română* (III, 410), în care se descrie o vânătoare: „Păs-păs . . . venea dihania printr'e stoguri . . . Bang! . . . dă Sandu drumu pistolului și eu, *tiva*, băiete spre pârleaz. Matahala turbată, după mine. O auzeram *găfâind* și i simțeam par'că suflarea fierbirte după ceafă.. Tuști peste pârleaz! Odată am simțit matahala în spirare.' În-hățase cojocul și-l scutură de-î mergeau petecele. Eu, cât ai clipi din ochi, mă'norc, și *paș*, cuțitul între ochi. N'a zis nici *păs!* și a căzut grămadă la pământ“. Astfel de descrieri fac mai mult impresia unei bucați artificiale date ca exercițiu la capitolul 'Interjecțiunea' într'o gramatică, decât să sîntene cu povestirea unui țaran

O imbogățire reală a limbii literare o alcătuiesc numai acele onomatopoee care nu intră ca simple sinonime, din diferitele regiuni, pe lângă termeni existenți și cunoscuți, ci exprimă nuanțe nouă de înțeles. Astfel, pentru omul cult, trăit la oraș, găina *colcodăcește*. Pentru țaran însă limba e mai bogată în termeni care să arate sunetul produs de găină la diferite ocazii. Găinile *colcodăcesc* înainte sau după ce au ouat sau când se adună speriate (de uliu) în jurul cocoșului; când sînt sătule umblă prin curte încoace și încolo *cărcăind*; când se află în primejdie *cărăș* cu penele zborșite, iar cloșca *cloncă(n)este*. (Datele sînt scoase din lucrarea lui S. Șutur despre *Strigătele animalelor*). De sigur că n'ar fi o operă inutilă dacă manualele noastre școlare ar stăruî mai mult asupra acestor diferite expresii considerate pe nedrept de sinonime. Autorii lor ar găsi de sigur la scriitorii noștri îngrijiți exemple destule. Astfel M. Sadoveanu în *Povestirile sale* (p. 127) povestește despre un vânător rătăcit, care se apropie de o casă. Câinii îl simt și încep să latre. Cuvântul acesta obicnuit și deci lipsit de relief e înlocuit prin alte trei, care exprimă foarte potrivit diferitele stadii ale lătratului: „Doi câni mari se repeziră din întunec la mine *zăpăind* . . . [În casă nici o mișcare] Câinii, întărâtați dedeau ocol, *hămăind* mănioși . . . [Ușa se deschide, un glas se răstește către câni care] tăcură și se retraseră *mărîind* în umbră“ . . . Alt exemplu din Brătescu-Voinești (*Nuvele și schițe* p. 55—56): „Să mai auzi și *fășăiturile* petiilor, *țacăniturile* armelor, *početul* deschis și cinstit al palmelor, *bufnitul* mut și înfundat al pumnilor . . . și atunci o să ai deplină idee de ce va să zică o pregătire de inspecție de Don Colonel.“

Cu deosebire poezii întrebunțează onomatopeea spre a simboliza și prin sunete idea exprimată. Traducerea lui Șt. O. Iosif „Cataracta Londrei“ după Soufhey, publicată în revista *Cum-*

păna (a. 1910) p. 213—215 e deosebit de bogată, în partea finală, în astfel de onomatopee (26 în 24 de versuri).

21. Spre a demonstra, în fine, ce mare e numărul de cuvinte expresive în limba noastră, voi aduce trei exemple, căutând să arăt și variantele și derivatele lor, explicabile după cele expuse până acuma. Sânt tulpinele BR-, FR- și FȘ-.

Iată tabloul variantelor acestor tulpine:

a)	Varianta cu vocala <i>ă</i> (§ 6) :	bâr- fâr- făș-
b)	" cu adausul lui <i>t</i> (§ 7) :	fășt-
c)	" rôtacizată (§ 8) :	bârz-
d)	" nazalizată (§ 9) :	bânz-
e)	" reduplicată (§ 10) :	fârf-
f)	" cu <i>o</i> din <i>ă</i> (§ 12) :	for- foș-
g)	" cu <i>s</i> -protetic (§ 13) :	sfâr-

Toate aceste variante putându-se combina una cu alta dau naștere unui număr extraordinar de mare de nouă variante. Voi nota numai pe acelea care de fapt pot fi urmărite în limba noastră :

h)	c + f :	borz-
i)	d + f :	bonz-
j)	e + f :	bôzb- forf- foșf-
l)	g + f :	sfor-

Iată acum exemple pentru toate aceste 11 variante :

a) Derivate directe: *bâză* 'muscă, albină'.

Derivate cu sufixe: *bâzâi* : 'bourdonner' (*bâzâire*, *bâzâit*, *bâzâitură*, *bâzâială*, *bâzâitor*), *bâzâitoare* 'jucărie de copii făcută dintr'o coajă de nucă, astfel încât să producă un sunet *bâzâitor*' *bâzâlău* 'gărgăun', *bâzalnic*, -ă 'care are obiceiul s'o pornească nebunește (ca vita strechiată), *bâzău* (în expresia: „a ține coada *bâzău* = ridicată, ca vitele strechiate)

fârnâi 'a vorbi pe nas, a fonfâi' (*fârnâire*, *fârnâit*), *fârnâit*, -ă 'fonf'

fâșâi 'bruire, frémir, froufouter, crier (la soie)' și *fâșii* (*fâșâire*, *fâșâit*, *fâșâitor*, *fâșâitură*); — *fâșcâi* 'siffler entre les dents' (*fâșcâit*, *fâșcâitură*) *fâșe* (?) 'croupion', *fâșcău* (?) 'sorte d'herbe' — **fâșni*, de la care e derivat *fâșneală* 'frou-frou', *fâșnêț* 'țanțoș'

b) *fâști!* interjecție care arată sunetul produs printr'o dispațiție repede.

c) Derivate cu sufixe: *bârzâni* 'bondar', *bârzoiu* (în expresia: cu coada *bârzoiu* = ridicată, ca la vitele strechiate), [+ ung. borz-] *bârzolă* 'a se irită', 'a se umflă în pene', *bârzolea* '(vacă) care se bârzoiește repede'.

d) Derivate cu sufixe: *bânzâi* 'bâzâi', *bânzar* 'streche, bondar', *bânzoiu* 'viespe', 'partea cimpoiului care produce *bâzâială* ca caracteristică acestui instrument'.

- e) Derivate cu sufixe: *fârfâi* 'forfoti', *fârfăli* (?) 's. pavaner',
 f) Derivate cu sufixe: *forăi* și *foroi* 'a sforăi, a sufla tare și zgomotos pe nas' (*forăire, forăială, forăit, forăilă*, poreclă ce se dă unui om care forăe; — *forcăi* 'a produce sunetul caracteristic pentru șerpi și ariciu'; — *forcoti*, 'a produce sunetul caracteristic pentru ariciu' 'a fâșăi ca fierul înfierbântat muiat în apă', *forcoteală, foarcăt*; — *fornăi* 'a forăi (despre cai)' 'a fonfăi (pe nas)', *fornăit* 'fonf', *fornăială, fornăilă*, poreclă ce se dă unui fonf *foșăi* 'fâșăi' (*foșăit și foșeit*), *foșni* 'a produce un fâșăit scurt și nerepețit' (*foșnire, foșnit, foșnitură, foșnitor*), *foșnet, foșnăi* 'a foșni de mai multe ori'; — *foșcăi* 'a produce un sunet ca toile unei cărți când le lăsăm să cadă repede una peste alta', 'a forfoti' (în acest înțeles și *fojgăi*) (*foșcăitor, foșcăitură*); — *foșcălui* 'a mișună'.
 g) Derivate cu sufixe: *sfărâi* 'grăsillor, crépiter, etc.' (despre cai, coșasi; fus, titirez, roate care se mișcă repede; untură, lumânare, fier roșu muiat în apă, lemne ude când ard, etc.), (*sfărâială, sfărâit, sfărâitor, sfărâitură*), *sfărâioc* o jucărie de copii care sfărâie!).

h) Derivat direct: *boarză* 'o insectă' 'gurdună'.

Derivat cu sufixe: *burzoi* 'a se bârzoia'.

i) Derivate cu sufixe: *bonzar* 'streche', *bonzălău* 'streche'.

j) Derivate directe: *forfa* 'forfota'.

Derivate cu sufixe: *bozbăi* 'bojbăi'; *forfăi* 'a mișună'; — *forfoii* 'a fierbe fără multă apă' 'a flecări, 'a umbla de colo până colo, grăbit și preocupat' 'a mișună' (*forfoteală*), *forfota* (adverb postverbal)²⁾; *foșfăi* 'fâșăi'.

k) Derivate cu sufixe: *sforăi* 'forăi' 'a toarce (despre pisică)' (*sforăire, sforăit, sforăită, sforăitor, sforăială, sforăeciu*, poreclă dată unuia ce sforăe pe nas, *sforcăi* (ar putea fi și *sforăi* + *horcăi*); — *sfornăesc* 'horcăesc'³⁾

Aceste aproape 100 de cuvinte, care s'au născut din trei tulpini, arată în deajuns ce izvor mănos de îmbogățire sânt pentru limba română onomatopee.

1) *Sfârâi* se aseamănă cu unele onomatopee ale Slavilor, la care întâlnim pe de o parte familia *svirati* 'a șueră' (Cihac II, 340), pe de altă parte pe *forkati*, 'schwirren, krauseln' (Cihac II, 110, Berneker Sl. Wb. 287). N'am citat între derivatele românești de la tulpina *sfâr*, pe *sfârc*, apoi pe *sfâră*, *sfârlează*, *sfârloagă*, pe care Tikin (*Dict. rom-germ.*) le aduce în legătură cu *azvârli*, dar citează și n.grec. φροῦρα, σβοῦρος, Kreisel. — Cât despre tulpina *fâș*, —, prin adăogarea unui s-protetic, am avea *sfâș* care ar fi trebuit să se contopească cu vechea tulpină *sfâș* din *sfâșid*.

2) Prin contaminare cu *fâlfăi* s'a născut forma *fâlfota* și *folfota*.

3) Prin părțile Năsăudului se aude forma *sfor* cu înțelesul de 'izvor'. Se poate ca *sfor* să se fi dezvoltat din *izvor* pe cale fonologică; se poate însă ca să fie și un derivat din ungurescul *for-ni* 'a izvor' (*forrás* izvor), dar nu e exclus ca să fie și un cuvânt onomatopoeic născut din tulpina *sfor*—